

Поєднання двох світів, реального та ідеального, у творах Валерія Шевчука

(за оповіданнями циклу «Голос трави» з роману «Дім на горі»)

Наталія Логвіненко,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

лабораторії літературної освіти

Інституту педагогіки НАПН України

У статті представлено компетентнісний підхід до вивчення оповідань Валерія Шевчука, аналізується проблема взаємодії універсального та особистого через зіставлення світоглядних категорій язичництва і християнства.

Ключові слова: фольклор, міфологія, елементи міфу, казки, легенди, притчі, дерева-тотеми, демонологічна образність, пошуково-дослідна робота.

Запропоноване програмою вивчення оповідань Валерія Шевчука з циклу «Голос трави» (роман «Дім на горі») обумовлене аналізом проблеми гармонійного поєднання язичницьких і християнських вірувань та традицій у світогляді українців як визначальної риси їхньої ментальності.

Текстуальне вивчення циклу почнемо з оповідання «Голос трави».

Але спочатку звернемо увагу учнів на слова Володимира Даниленка про творчість Валерія Шевчука: «Шевчук для мене – найбільший авторитет у сучасній українській прозі не лише за кількістю написаного. Хоча сорок його книжок теж вражають. Насамперед він вправний стиліст. Про його роман «Три листки за вікном» поет Михайло Клименко сказав, що в ньому поезії більше, ніж в усій українській поезії. А «Дім на горі», особливо цикл оповідань «Голос трави», стилістично бездоганна річ, яку Шевчук вилизав, як кішка улюблене кошеня [12]», – і обов'язково додамо Марка Павлишина: «Всі стилістичні сигнали переконують читача, що тут розповідається важливе, небуденне; йде мова не так про одноразові події чи про індивідуальних людей, як про великі й значущі узагальнення [7, с. 498]».

Мною, дорослим читачем і такою, що захоплюється, цінує, дивується кожній написаній В. Шевчуком речі, ці слова вибрані як утвердження у власних уподобаннях. Крім того, добре знаю, що про значущість творчості Валерія Шевчука для розвитку національної літератури написано не одне дослідження, про деякі з них мова йтиме і на факультативних заняттях.

Отож цікаво почути думки юних читачів. Для цього заохотимо учнів на висловлення своїх вражень, зокрема від оповідання «Голос трави»:

Чи змусив твір замислитися і над чим?

Які сторінки захотілося перечитати, про що запитати автора та ін.?

Переконані, що розмова буде емоційною, деякі думки викличуть дискусію, звучатимуть уривки з оповідання, що справили на читачів особливе враження.

Мені особисто хотілося перечитати (перечитувати) «Голос трави», тільки-но я перегортала останню сторінку оповідання. Читаю твори фентезі з олівцем, як радять письменники, і кожен раз відмічаю для себе все нові й нові рядки думок – вражає їх актуальність, мудрість, заглибленість у вічне. Наприклад:

«Скажи-но, зело, чи може людина, чинячи діло, не знати, що вона його чинить? [14, с. 507]»;

«Земля, сину, – це клубок, сплетений сіткою. Немає в ньому нічого даремного й марного, але не кожному дано це зрозуміти [14, с. 509]»;

«... немає у світі чогось одного. Все надвоє розділено... [14, с. 510]»;

«Ніколи не роби того, чого тебе не просять. Не всі люблять, щоб їм на їхню Біду показували... [14, с. 517]»;

«... одвічний життєвський закон, який збагнув він серцем та очима:

будь-яке придбання у цьому світі – знову-таки втрата, і ніколи, доки світ світом, доки сонце сонцем не буде інакше... [14, с. 519]»;

«– Чарівник не повинен думати про лихе, – сказала вона раптом, – бо тоді не виживе між людей. Не легке це діло, хлопче, бути поставленим перед людські очі! Кожен може у тебе каменем кинути, і кожен може проклясти. Зло чарівник чинить мимовільно: одного наділяє, іншого він кривдить. Окрім того, від людської заздрості мусить захисток мати, а коли так, то люди бояться його мають. Без страху розтопчуть тебе після першого нещасного граду чи хвороби. Припишуть тобі всі нещастя, які послає людям Господь у кару. Грішник себе не осуджує, хлопче, а тільки благий. ... Чарівник не може сердитися чи ненавидіти, він має тільки любити. Але любов у світі не тільки любов породжує, але й усі біди. Через це чарівник ціле життя живе як палець і немає йому рятунку від самоти. Рятує світ, але він не йде йому на відпуст [14, с. 510]».

Можливо, хтось із учнів доповнить ряд своїми спостереженнями – вислухаємо охочих, адже глибоко узагальнене, філософське бачення світу притаманне письменникові, і вдумливий читач обов'язково знайде для себе в написаному мудрість віків – саме так маємо навчити учнів сприймати твори мистецтва.

Наведений нами вище монолог Іванихи Галайдиhi спонукає до роздумів: що в ньому, наприклад, стосується кожного, а що її особистого? – попросимо учнів висловити свої думки.

Відповідь узагальнимо і власними міркуваннями про найважливішу християнську заповідь: «Люби ближнього, як себе самого» – саме такого гуманного закону дотримувалася стара чарівниця. Вона готова будь-якої миті свого життя стати на суд Божий: «Не боюся суду Божого, бо не лихо я сіяла на землі, а допомагала людям. Людський суд, може, мене осудить, але перед Божим я годна стати... [14, с. 512]». Саме любов, якщо пригадати, що розповідає учневі Іваниха про своє рішення стати Чарівницею, є рушійною силою всього її життя.

«Бачила себе дівчиною, а побіч – парубка, який ішов разом із нею, – на голові в неї був весільний вінок. Ступали в парі назустріч роздутим, як пухирі, зорям, і біля них захоплено співали дружки. Парубок тримав її за руку. А вона дивилася на нього захоханим поглядом. «Ще трохи, – сказала вона йому, – і я вже навіки буду коло тебе. Я через це й чарівницею стала, щоб не забув ти мене, а я тебе. Щоб чекав, бо я таки тебе не забувала». – «– Так сильно любила?» – спитав він, лагідно всміхаючись. «Авжеж, – відповіла вона, – бо що ми в цьому світі без любові?»

Щоб перевірити, як учні зрозуміли зміст оповідання, запропонуємо їм дати відповіді на такі запитання:

Як склалося життя Іванихи Галайдиhi?

Що змінило долю зухвалої чарівниці Варки Морозівни?

Як ви гадаєте, хто переміг у «відьомській гульні», яку розпочала Варка Морозівна?

Простежте, як змінюється ставлення учня до своєї навчательки і в чому виявляються ці зміни.

Наше знайомство з чарівницею Іванихою, що її люди прозивали Жабунихою, відбувається з перших же рядків твору – хотілося відразу присісти біля неї на призьбі і злитися зі світом, у якому вона перебувала в той час, але дуже швидко розумієш, що не кожному дано туди ввійти: «Вона почула голос трави, і це не цвіркун співав під ногами. Не був це голос ні птаха, ні звіра, ні людини, ні комахи – так могла говорити тільки трава. Ішов той голос приглушено, мов шепіт, але вона його розуміла. Знову-таки не так, як розуміють людську мову чи тваринні поклики, – був то інший вимір, і вона не могла розказати який, не могла б перекласти той говір на мову людини, бо й не потрібно це. Не так розуміла, як відчувала той голос, бо його й не можна сприйняти інакше [14, с. 501]».

Добре знала людей, їхні думки відчувала на відстані, дії і вчинки могла передбачити – така була її вдача. Уміла читати знаки неба і землі, розуміла знаки, що подавали їй дерева і кущі, трави і квіти, птахи і тварини: «Іванісі захотілося знову залишитися самою, щоб спокійно прислухатися до мови рослин, неба й землі, – щось би напевне мала почути чи ж відчути [14, с. 505]». І за те навколишній світ подавав їй свої знаки, попереджаючи про небезпеку: «Вона здивувалася, і, може, від того зарипіла навколо неї трава. Зарипіло листя, наче дерев'яне поставало, а краєчок тині від липи, що росла на вулиці, майже дотяглася до її ніг. Подивилася на ту тинь, що кашувато наповзла на неї, й аж посунулася [14, с. 504]».

Стара чарівниця самотньо проживала свій вік. У юності втратила нареченого, якого кохала понад усе. Тоді й вирішила стати чарівницею, щоб не забував її коханий, а вона його, щоб чекав її. За наукою чарівницею прийшла до відунки Мокрини.

За всілякими порадами зверталися до неї люди – виліковувала від найтяжчих недуг. Але й не любили її за це: «Без страху розтопчуть тебе після першого нещасного граду чи хвороби. Припишуть тобі всі нещастя, які посилає людям Господь у кару [14, с. 511]».

Заздрила їй молода чаклунка Варка Морозівна. Вирішила влаштувати «чарівницькі ігрища, змагання»: «Ви начебто забули: така в нас, чарівниць, гра, – сказала молода. – Коли комуся із нас нудно, починаємо бавитися. Хіба ви того не хочете?»

Жабуниха мовчала [14, с. 513]».

Перевтілюючись у тринадцятилітнього підлітка, прийшла Варка за наукою до Жабунихи – саме в той час, коли стара чарівниця вела таємну розмову з навколишнім світом, слухаючи мудрий голос трави: «Останнім часом думала більше про землю. Так, всі ночі, які тяглися від сьогодні аж туди, куди вже добиратися перестала, були

повні тільки цього – слухання. Слухала землю й чула голос трави. Знала, як нема людини з однаковим голо-сом, так само неоднакові й рослини. Кожна говорила по-своєму і про своє. І скільки мов існує у світі людських, стільки існує їх і в рослин. Зірва говорить інакше, як трава, а дерева ще інакше. Дерева не розуміють траву, зате розуміють кущі. Кущі розуміють бадилля, а бадилля траву. Вкупі зійшовшись, вони можуть перемовитися, але не одне з одним. ... [14, с. 507]».

Чарівниця стара відчувала кожну бадиллину всім своїм еством, даремне не тривожила і не рвала, за що зело відповідало їй своєю турботою. Простежте: хто чи що зітхає, коли Жабунисі «стало ... лекуче-печально», і коли «зарипіло листя, наче дерев'яне поставало...»?

Факультативні заняття, як уже зазначалося, будемо з урахуванням суб'єкт-суб'єктних стосунків, що, зокрема, передбачають участь учителя в навчально-виховному процесі як активного його учасника, який бажає щиро висловлювати свої почуття, роздуми, викликані прочитанням художнього твору; відверто розповідає про своє світовідчуття і світобачення.

Мені хочеться поділитися своїми спостереженнями-роздумами, відкриттями нового в, здавалося б, давно відомих з дитинства речах. Так, читаючи в оповіданні, а мені хочеться сказати в новелі (це дуже легко довести, якщо порівняти визначення і баладні ознаки твору) «Голос трави» про залитий бузковим запахом і оповитий ясно-синім серпанком закуток, де жила Чарівниця, згадувала рідну бабусину садибу, яка щовесни дарувала, і донині дарує, бузкову радість краси життя, що переповнює груди. А нещодавно в одній журнальній статті [15] прочитала про значення цього куща-квітки в народній міфології. Перевірила за народознавчими довідниками, що «бузок – символізує розквіт, свіжість і молодість. Період його найвищого розквіту припадає на дні, коли інші тільки підходять до цвітіння. Але він не претендує на першість серед квітів: запашний і привабливий бузок стоїть посередині між деревами та квітами і сумлінно робить свою роботу – дарує світові красу весняного цвіту. Окрім цього, бузок символізує втіху молодого родинного щастя [9]». І раптом виникли питання, а чому В. Шевчук поселив свою Жабуниху в такому чарівному місці «бузкового моря», чому саме «горб, зарослий бузками», першим побачила Варка Морозівна і захотіла запалити його «міріадами пишних і запахущих суцвіть» як тільки повернулася в рідне село? І чому саме цей пейзаж став художнім обрамленням твору?

Озвучуємо ці запитання перед учнями, щоб і вони поміркували над ними, уважно перечитавши символічне значення цієї рослини в народному світогляді. Може, це дерево стало для Галайдиhi тотемом, під яким вона щовечора молилася? Про що? Може, саме бузок був її оберегом у самотньому житті?

Так, ці та інші питання спонукатимуть не тільки ще раз звернутися до твору, а й заглибитися у джерела народної культури, без чого неможливе її пізнання, бо, за словами Б. Рибаківа, «пізнання народної культури, усіх видів слов'янської творчості просто неможливе без вияву його архаїчної язичницької підоснови. Вивчення язичництва – це не лише заглиблення в первісність, але і шлях до розуміння культури народу».

Читаючи твори Валерія Шевчука, неодноразово переконуємося: «природа в нас на Україні якоїсь незвичайної краси і величі», творить її людина, та й природа творить красу і велич людську. Саме через ставлення людини до природи можемо розпізнати її вдачу, характер, оцінити вчинки:

«Хата була приперта до горба, по якому знизу доверху цвіли бузки. Хвилі цвіту кучеряво вкривали зелені кущі, ввечері на цих бузках несамовитили солов'ї, лящали, пла-

кали й дзвонили, наче коси клепали. Вечорами в тих бузках ішло таємне життя: хтось шепотів, сміявся й шарудів. Хтось сплю дихав, а хтось тонко зойкав, немов наслідував солов'я. Раніше стара слухала ті звуки, зазнаючи від того немалої втіхи, – була певна, що це вона населяє так чарівливо ту гору. Сьогодні ж чула тільки солов'їв, тож зирнула на хлопця, обличчя якого загусло в сутінках [14, с. 508].

«Але вона поймається почуттям, до якого йому не було приступу. Так повторювалося щовечора, і так повторилося й сьогодні. Бузки немов спливали долі й заливали цілу долину фіолетовим смерком, був він не лише в повітрі, але й у нутрі всякого живого – повнилися ним серце й душа. Очі в Іванихи погасли, бо нікуди було їй дивитися – знову замирала перед хлопцевими очима. Йому захотілося торкнутися її й розбудити, бо й сам почав перейматися цим вечором, – щось дивне й чудовне сколихнулось у його грудях, він аж дихнув із особливим прихлипом [14, с. 508].»

Уважно-виразно прочитавши ці уривочки, поміркуйте: Чи розумієте, про які почуття йде мова?

Чи завжди учень-підліток так ставився до залитих бузковим серпанком вечорів?

Як ви вважаєте, чи перевіряла на справжність прибульця Іваниха такими солов'їними вечорами?

Читаючи твір, чи помітили зміни в поведінці підлітка і його ставленні до старої відунки? Якщо «так», то у чому вони проявлялися?

Так, Жабуниха не вірить, що людина, яка погано ставиться до «найславніших із птахів», може стати чарівником; що підліток, який прийшов до неї за наукою, недбало ставиться до її світу – мудрого Всесвіту, у якому життя кожної найменшої істоти має неабияке значення: «Земля, сину, – це клубок, сплетений сіткою. Немає в ньому нічого даремного й марного, але не кожному дано це зрозуміти [14, с. 509]». І важко не помітити, як під впливом мудрості цієї жінки-чарівниці, глибинного її закорінення у рідну землю, її любові до всього сущого змінюється ставлення учня-підлітка до Іванихи. Поступово їх єднають невидимі нитки, невидима сила і спільний настрій, бо хлопець поки живе в іншому світі.

Прокоментуйте, будь ласка, що заважає хлопцеві з головою поринути в науку, за якою прийшов? Чи здогадалися ви, що підліток – це Варка Морозівна? А коли, на вашу думку, про це здогадалася Іваниха Галайдиха? Чому не сперечалася, коли прийшов вистун?

Чи продовжила б собі життя стара відунка, якби «запалила себе на чин і змагання супроти молоді суперниці»?

Під час передачі науки відьомської, чарівничої, учень-Варка переконується, яким складним було і є життя, особливо відунське, що життя – не гра: («Болітиме тобі ще не так! – скреготала над його головою стара. – Коли ти людям серце віддаватимеш, а вони в тебе гнилим словом кидатимуть, коли за них терпітимеш, а вони тобі в обличчя плюватимуть. Від ночей безсонних і від того, що голова в тебе розвалюватиметься від думок. Од того, що тобі цілий вік стримуватися треба буде; матимеш нелюдську силу, але не можимеш користуватися нею, щоб себе врятувати, збагатити, а інших обіднити. Проклятий будеш! [14, с. 523]»). Морозівна розуміє: відбувається народження однієї сутності за рахунок смерті іншої. Це Варка з часом відчує і на фізіологічному рівні, коли її молоде тіло вмить зістариться. («Сиділа на траві і раптом побачила босі свої ноги. Були вони чорні й репані. Глянула перестрашено на руки – були вони сухі й покриті старечим ластовинням. Тонко скрикнула Варка і схопилася. Провела пальцями по обличчі й натрапила на зморщену стару шкіру. Схопила пасмо волосся – сиве воно було й посічене. Розгорнула сорочку – замість пишних

персів побачила сухі й обвислі... [14, с. 544]»), ніби увібравши всі людські біди, недуги, але й... Любов, якою Господь наділив стару чаклунку Іваниху. Саме Любов до навколишнього світу, до людей як спадок старої Жабунихи приведе її в рідні краї: «Варка сама нестямилася, як пішла. Ішла, поспішаючи до хати під бузковою горою, і радісно всміхалася назустріч тій, що була, як дві краплі води, схожа на неї й пильно її виглядала ... [14, с. 546].»

Вважаємо, що варто в класі вголос прочитати заключну частину оповідання – вона виступає яскравим художнім обрамленням як увиразнення філософських ідей, як втілення мистецької і логічної цілісності твору. Хтось чує голос трави («Був той голос приглушений, як шепіт, але вона його зрозуміла. Не так, як людську мову чи тваринні поклики – це був інший вимір, і вона не могла розказати який»), бачить горб, зарослий бузком («Затремтіло повітря і сколихнулося – вся гора розквітла разом і водночас. Безліч тужавих суцвіть вибухнуло цвітом, і все неначе ясно-синім смерком повилося»), чує несамовитий спів солов'їв («В цей мент і зойкнули несамото солов'ї. Залаяшали, засвітили, заколотили у срібні і золоті дзвінки...»), бачить село, покрите смерком – у всьому тому Варка, саме до неї віщує «тихий і сокровенний голос», бачить дива, які творяться тепер уже силою її Любові, тонким болем її серця, («вона перетерпіла цей біль»). «І тільки тоді прийшло те, чого сподівалася Іваниха Галайдиха. Варка полюбила цей горб і ці міради квітів. Полюбила спів, що вихлопає линуву звідтіля, полюбила стежку, що вела до нагірзруйнованої пустиці й саму пустицю. ... Отож вона полюбила ті хати й вулицю і тих людей, що вийшли разом на двір, щоб дихнути чарівним вечором. Від того перестало Варці боліти в грудях, хоч обличчя лишалося сумне і строге [14, с. 546].»

Узагальнюючи, можемо додати, що дослідники творчості В. Шевчука новелу «Голос трави» називають ключовою у всьому романі «Дім на горі». Вони вважають, що через відьмацькі закони існування письменник розкриває тему жертви. В ім'я допомоги людям стара відунка приносить у жертву свою душу. Вона живе в оточенні людей, які її ненавидять, але при цьому Жабуниха любить їх і сіє добро серед них. Однак суспільна думка не така вже й важлива для старої чарівниці, яка звикла слухати голос трави, а не людей, але... коли прийде час, вона має передати свою мудрість і свої тайни іншому, що приведе її до власної смерті («... і наче вперше побачив у тому світлі хлопець стару чарівницю, її спотворене від болю обличчя, величезні скорботні очі й майже чорну, густо побиту зморшками шкіру. Беззубий рот її був розтулений, а ніс тремтів – простягала в його бік не руку, а всохлу бадилинку, і йому треба було зусилля, щоб розібрати слова, які гукала до нього... [14, с. 525]»). Вмирання одного заради життя іншого – вічний закон існування цього світу. Найважливіша таїна чарівниці – уміння любити, слухати і розрізняти голоси трави, бо то промовляє земля – один із центральних образів у всій творчості письменника як обожнення праматері-землі, що дає життя і «втілення Бога як любові, що є життям».

За останні 3-5 років з'явилася чимало досліджень, у яких аналізуються проблеми фольклорно-міфологічних моделей у прозі Валерія Шевчука, світоглядні категорії язичництва і християнства, що розкриваються проблемою «взаємодії універсального і особистого» [3, с. 71], через демонологічну образність творів, зокрема роману-балади Валерія Шевчука «Дім на горі» [1].

Так, проаналізувавши типологічні аспекти фольклорно-міфологічних моделей у прозі Валерія Шевчука, Н. Євхан зауважує, що для письменника важливою є ідея гуманізації духовних надбань християнства, що виражається в істині, яка має духовну вартість лише тоді, коли

вона перебуває на сторожі людських інтересів[3, с. 71]. У творах письменника, зазначає дослідниця, християнська концепція і язичницькі першооснови врівноважені.

Язичницьку першооснову життя у творах письменника символізують:

- образ дерева як культовий тотем, при ньому служили жерці;
- тема вільного спілкування протилежних статей, «позбавленого табу святенницької моралі»;
- обрядове дійство русалій як вияв язичницької етики, народного світогляду;
- образ оточеного веселими духами сонця з людським обличчям, що призводить до зміни світосприймання головного героя;
- образи чарівників;
- тварини і рослини, які вміють говорити, і люди, що розуміють їхню мову – втілення анімістичного світосприйняття, властиве народнопоетичному світобаченню[3, с. 72].

Ідея поєднання двох світів, реального та ідеального, у творах Валерія Шевчука, на думку дослідників, відбувається шляхом синтезу елементів міфу, казки, легенди, притчі, через трансформацію поетики фольклорно-фантастичних моделей [3, с. 70], що характеризуються:

- баладними ознаками, які відтіняють казкові елементи;
- драматизацією оповіді, її здебільшого трагічним фіналом;
- відсутністю класичної антитези – художнього прийому зображення протилежних явищ;
- використанням прийому метаморфізму (перевтілення);
- вплітанням міфу в архітектоніку твору;
- застосуванням компонентів міфу як ключів до розуміння художньої концепції сюжетотворення.

У процесі вивчення оповідання «Самсон» із циклу «Голос трави» у романі «Дім на горі» розкриємо суть концепції двох світів творчості В. Шевчука, що «постає у сув'язі безкомпромісних протистоянь бінарних опозицій: конкретного та універсального, добра і зла, християнства й язичництва». У ньому протиборство двох світів утілено в долі українського парубка Івана, якого знищив натовп. Письменник, переосмисливши біблійну легенду про Самсона, в основному зберігає сюжетну схему оповіді.

Щоб поновити в пам'яті учнів зміст легенди, дамо випереджувальне завдання зацікавленим учням: перечитати з Біблії «Книгу суддів», глави 13-16, і переказати своїми словами їх зміст.

Отже, Самсон мав надзвичайну, надприродну силу. Він від народження свого, за настановою ангела Господнього, був посвячений своїми батьками Богу і на знак цього не повинен був стригти своє волосся. Одного разу в полі на нього напав левчук. І він розірвав того левчука, як розривають ягня, хоча в руках у нього нічого не було. Багато разів вороги ізраїльтян, филистимляни, намагалися його схопити, але завжди безуспішно. Колись він розірвав на собі міцні шнури, якими був зв'язаний. В інший раз ослячю щелепою побив тисячу филистимлян. У третій – вінніс на своїх плечах браму филистимського міста Гази, там мали його тримати в полоні.

Нарешті одна филистимлянка на ім'я Даліла, яку Самсон покохав, дізнавшись, що сила його і міць – у довгому волоссі на голові, підстригла Самсона, коли він спав, і віддала до рук филистимлян. Вони взяли його, «вибрали очі йому» й посадили до в'язниці. Закувавши його двома мідними ланцюгами, филистимські володарі примусили Самсона працювати на себе. Тим часом волосся на голові Самсона почало відростати, а разом із ним поверталася і сила його.

Одного разу филистимляни вивели Самсона під час свята на всенародне посміховисько у свій храм. Самсон, який стояв поміж стовпами, попросив юнака, що держав його за руку, відпустити його і дати можливість доторкну-

тися до тих стовпів, на яких міцно стоїть весь дім, і обіпертися на них. Помолившись Богу, Самсон з великою силою оперся на стовпи руками і зрушив їх із місця. Будівля повалилася. Під руїнами загинули всі филистимляни, що були на святі, разом з ними загинув і сам Самсон.

Вислухавши біблійну легенду, учні легко відтворюють сюжетну схему оповіді В. Шевчука в новелі «Самсон». Важливо з'ясувати притчовий план оповіді, з якою метою письменник використовує біблійний сюжет про Самсона, яким чином В. Шевчук розкриває міфологічний мотив боротьби добра зі злом.

Наприклад, дослідниця Н. Євхан вважає, що головний герой оповідання Валерія Шевчука відрізняється від біблійного мстивого Самсона скромністю та добротою, етією призмю, через яку письменник «надає зображенню двоплановості».

Отже, живе в селі Новий Оріль «дивакуватий» Іван, парубок статури велетня, мовчазний з людьми, говіркий з навколишнім світом – до нього шепоче трава, промовляють верховіттям дерева, всміхаються сонце і зорі, співають пташки. Єднання з природою дає сили і розуміння необхідності натхненної праці для потреб життя: «Сонце стало палке й гріло гарячіше, він повертався додому, щоб знову заходитися біля роботи. Вже вабила його, і хотів оддатися їй, як умів, – усім єством. Надходили жнива – мав намір вижати свою нивку за день і ніч. Тоді вимолотити й возити дрова на зиму. Потім він знайде вохри й причепурить хату, а тоді роздобуде зілля, щоб у хаті добре пахло і щоб не дорікав йому домовик. Бо той не любив, коли в хаті був нелад, запускав йому в душу пазурі – мусив тужити. ...

Руки йому вже свербіли до роботи, і він думав про неї як про чудотворення[14, с. 424–425].

Саме в такі натхненні хвилини відчуття широкого і неозорого світу і яскравого дня, «що лився на нього», коли «йому добре дихалося, а широка й привільна дорога» вела додому, Іван зустрів «дрібненького» сотника – «подивився на нього, і хмарка заслала душу – дивився на велетня тхір[14, с. 425].

Його підступність, нікчемність і мстивість Іван відчує дуже скоро, коли збуджений оковитою, «напоений і натруений» сотником натовп знищить цього «добродушного» велетня – «відтоді почали ходити по Орільщині нові жебраки[14, с. 435].

Велетню Іванові несла бути жебраком. Людині, що відчувала вільний дух степів і лісів, легко могла побороти лева, важко бути жебраком. Це почуття особливо роз'ятрило йому душу однієї ранкової осінньої днини – як і колись, він почав відчувати природу, до нього поверталася сила: він готовий був стати на проу з самим левом («– Стань за мною! – наказав він і раптом уперся об дерево. Над ними захиталася корона, і велетень упізнав це почуття: шелестить корона, врешті, він сам – дерево; зирнув на галявину, де все ще стояв лев.

Лев дивився на нього незмигну й сумно, а Йван повернувся до нього спиною[14, с. 439]; «Ну от, – встигла мигнути йому думка, – ми знову візьмемося з ним уручки[14, с. 443].

Народознавчі джерела свідчать, що бачити лева дано тільки дітям чи «дивним» людям. Розкривши символічність образу Лева, учні зрозуміють – його видіння нагадало Йванові трагедію, яка зовсім недавно з ним сталася, дало відчуття сили покарати зло, що зруйнувало його життя.

Іван знову відчуває природу, чує її голоси, вловлює запахи, пригадує смаки – вони гіркі й неприємні, голоси – дивні. Приходить розуміння, що життя ніколи не зможе повернути йому яскравості навколишнього світу, бо осінь пахне гірко і тільки приносить солодкі спогади («... поду-

мав, що йому не їсти такого меду – восени може бути тільки гіркий мед. Гіркий запах, гіркі стовбури і гіркий лев[14, с.437]»). Якщо раніше лев був жовтий, як колір тепла і радості, то нині за ним йшов сумний лев, якому було так само гірко, як і Йванові.

Повернення відчуття навколишнього світу було виявом одужання і повернення спогадів про звірині морди, що танцювали, гарчали, нявчали і галакали навколо нього, як і у той день; танцювало зілля, від якого пахло трутизною, «вонюче зіллячко».

У день свята «здвигнення» хреста Господнього Іван йде до храму, в якому на службу зібралися колишні його односельці – його кати. Велетень Іван, як і біблійний Самсон, розхитує колони церкви, під уламками якої гинуть усі. Свято перетворилося на бійню, як і в ту літню днину, коли сотник запросив Івана на так зване народне гуляння в шинку, – храм падає, як у прямому, так і в переносному значенні.

Валерій Шевчук розкриває тему гріха і пекла, підносячи образ Храму як пошуку спасіння у Господа і прощення гріхів, як нагадування – основний храм знаходиться у людських серцях, зберегти його можемо тільки ми самі.

Важливо на цьому етапі роботи спонукати учнів до аналізу сюжетно-композиційних елементів оповідання «Самсон», що розкривають мотив одвічної боротьби добра зі злом.

Дослідники вважають, що міфологічний світогляд дає змогу письменникам розкрити суть вчинків героїв. З цією метою запропонуємо учням здійснити порівняльну характеристику біблійного Самсона і велетня Івана, велетня Івана і сотника, хлопчика-поводиря й Іванових односельців. Саме міфологічна інтерпретація образів служить «логічним завершенням роботи над визначенням ідеї твору[8, с. 13]».

Провести таку роботу слухачі факультативу зможуть, поділившись самостійно на групи за вибором предмета дослідження.

В. Шевчук у творі «таврує комплекс рівноправності, рівності усіх». Іван так само, як і Самсон, – постать трагічна, протиставна до загалу і тому не сприйнята ним. Образ Івана – уособлення боротьби добра зі злом, символом якого є образ лева. Біблійний сюжет для В. Шевчука править за основу зображення, головне ж смислове навантаження відводиться другому (притчовому) плану оповіді. Зауважимо, що притча як короткий розповідний твір має повчальний характер і зорієнтований переважно на алегоричну форму доведення змісту етичних цінностей буття. Ю. Клим'юк визначає притчу як «*твір з моральною постановою, що містить узагальнений життєвий досвід і покликаний допомогти кожному, незалежно від віку, засвоїти певні принципи поведінки, дати ключ до сприйняття книжної мудрості [4, с. 28]*».

Отже, наголосимо, що для відтворення філософських суперечностей – добра і зла, реального та ідеального – цих вічних протиріч людського буття письменник використав прийом двопланового сюжетотворення. А використання автором традиційних форм притчі та міфу дає змогу відтворити універсальність буття, засвідчуючи вплив уснопоетичної творчості.

Враховавши компетентнісний підхід до вивчення творів фантастичного спрямування, творів фентезі, запропонуємо учням уважно перечитати виділені нами особливості і самостійно дослідити, які з ними яскраво виявляються в оповіданнях «Голос трави» та «Самсон».

Можемо колективно створити асоціативний ряд (визначити ключові слова), що підкаже шляхи пошуку відповідей, наприклад: *кущі бузку, трави, сонце, місяць, зорі, яблуко, відунки, видіння, домовичок та ін.* Це що стосується проблеми розкриття язичницької першооснови життя українців.

Щоб розкрити ідею гармонійного поєднання двох світів, запропонуємо учням звернути увагу на вирішення таких **завдань**:

1. Дослідники вважають, що фольклорно-міфологічна основа циклу «Голос трави» «виконує роль не екзотичного тла: міфи, легенди, перекази були невід'ємною частиною світовідчуття наших предків, привносили в нього своєрідну духовну корекцію. Тому так тісно переплетено тут реальні картини з фантастичними, умовними, ірреальними».

– *Прокоментуйте, як автор відтворює «реальні картини з фантастичними, умовними, ірреальними» в оповіданнях «Голос трави» і «Самсон».*

– *Доведіть, що в оповіданнях циклу «відбувається протиборство між добром і злом, світлом і тінню, людина постійно шукає сенсу свого буття, самої себе, прагне розібратися в довколишньому світі, в якому панують страх, непевність, неспокій».*

2. Є. Максименко наголошує, що образ природи – наскрізний у творах Валерія Шевчука, коли при повній відсутності аномалій він і дає відчуття містики.

– *Простежте, якими властивостями наділяє автор образ природи в новелах циклу: чи лірично-декоративною функцією, чи «живим самостійним персонажем із власним диханням і участю в подіях», чи образом, який «зливається з внутрішнім світом героїв, змінює хід думок і дій»?*

3. «Валерій Шевчук творець нового для української літератури типу роману – роману філософського насичення, який органічно синтезує філософські віяння і глибинні пласти українського фольклору та міфології[1]».

– *Проаналізуйте, наскільки важливими для вирішення сучасних ідейно-естетичних та морально-філософських проблем є трансформація письменником у своїх творах традиційних міфологічних мотивів: дороги як символу життєвого шляху, самотності як одночасного прокляття і блага, блудного сина як знаходження себе, пізнання законів природи і світу, дому як символу міцної осілості й захищеності, духовності та ін.*

4. Г. Грибан зауважує, що у циклі «Голос трави» представлено широкий спектр міфологічних образів: домовик, чорт, лісовик, відьма, потерчата, перелесник, чаклунка, причому кожен з них майстерно інтерпретований й органічно вплетений у канву твору.

– *Простежте, як письменник, проникаючи в глибинний зміст давніх уявлень народу, осмислює усталені фольклорні образи, наповнюючи їх сучасним змістом?*

5. Одним із центральних у збірці «Голос трави» є образ відьми, або чаклунки. Народна міфологія відзначається багатством сюжетів та мотивів, у яких задіяний цей персонаж, можливо, саме тому в українській демонологічній прозі образ відьми – один із найпопулярніших. Серед учених і досі немає єдиної думки щодо його генези та подальшої трансформації. Одні з них вважають цей образ жіночим двійником чаклуна (такої думки дотримувалися, зокрема, О. Афанасьєв, І. Вагилевич, М. Сумцов), інші, наприклад В. Давидюк, доводять, що в українському фольклорі відьма не лише чаклунка, «значно частіше це напівмістична істота, наділена багатьма фантастичними якостями, не властивими чаклунам. На відміну від чаклунів і особливо знахарів відьми ніколи не бувають ні добрими, ні «своїми», вони завжди чужі і цілком ґрунтуються на злих началах [2, с. 119]».

– *Доведіть або спростуйте цю думку, проаналізувавши образи Варки Морозівни й Іванихи Галайдихи.*

6. Дослідники вважають, що кожне оповідання циклу – своєрідна притча, морально-етичний постулат, до якого варто прислухатися, щоби вижити в такому світі. І сам В. Шевчук відзначав, що у творі увиразнилися елементи притчі, що промовляють «до нас художніми образами, котрі не потребують логічних коментарів».

– Пригадайте, що таке притча. Поміркуйте, що дає дослідникам право називати оповідання «Голос трави», «Самсон» та ін. притчами. Чи погоджуєтеся ви з такими думками?

– Проаналізуйте, які образи оповідання «Голос трави», «Самсон» дають змогу визначити притчевість твору.

– Які принципи поведінки між людьми у суспільстві, громаді варто засвоїти?

– Яку моральну настанову несе твір? Який життєвий досвід автор прагнув передати своїм читачам?

7. Важливе значення має в циклі й символіка, зокрема кольорів (синій, сірий, жовтий, зелений), образів (як реалістичних, так і умовно-фантастичних).

– Доведіть це.

8. Прочитавши і глибоко проаналізувавши цикл оповідань «Голос трави», поміркуйте над словами В. Шевчука: «Мої книжки не для широкої аудиторії».

– Чи хотіли б ви стати постійними членами такої аудиторії?

– Чи погодитесь з практичними дослідженнями соціологів, що діти здебільшого притримуються іншої думки, адже твори В. Шевчука не тільки корисні «для естетичного розвитку», але й просто захопливо-цікаві.

Безумовно, виконання таких завдань потребує часу, адже треба опрацювати додаткову літературу, перечитати твори, поміркувати, порівняти свої перші враження і розуміння прочитаного з тими висновками, що представлені в завданнях, з'ясувати значення деяких символів, щоб переконатися у правильності чи неправильності своїх міркувань і усвідомити глибинний зміст творів, про які М. Павлишин сказав: «Всі стилістичні сигнали переконують читача, що тут розповідається важливе, небуденне; йде мова не так про одноразові події чи про індивідуальних людей, як про великі й значущі узагальнення». Про це, на думку науковця, свідчать:

не конкретний «позаміський простір», а майже абстрактні краєвиди, у яких розташовані символічні місця й речі (гора, степ, ліс, дорога, ріка, храм, мряка, сонце, голос трави, зорі, хмари, бузковий серпанок, зілля);

історія як тло, що «відчуває, перед яким роман розглядає різні передсучасні пізнавальні можливості»;

етнографічний елемент включно з народнопоетичною фантастикою як засіб звільнення фабули від «реалістичної відображальності й відкриває роман для широкого спектру читань і інтерпретацій [7, с. 505]».

Збірник оповідань «Голос трави» (1967–1980), на думку І. Солодченко, «виблискує над усім містичним напрямком творчості Валерія Шевчука, де саме оповідання з однойменною назвою (блискуче екранізоване режисером Наталією Мотузко в 1992 році) – шедевр української літератури, який змушує замислитися над багатьма речами [11]».

Побажаємо своїм вихованцям плідної роботи над визначенням «великих і значущих узагальнень» у Шевчукових світах, що спонукає читача до пошуку синтезу сьогоденних болючих проблем із неперехідними вічними народними цінностями, до творення в своєму житті речей величних і значущих.

Наталія Логвиненко. Сочетание двух миров, реального и идеального, в произведениях Валерия Шевчука (по рассказам цикла «Голос травы» из романа «Дом на горе»)

В статье представлен компетентностный подход к изучению рассказов Валерия Шевчука, анализируется проблема взаимодействия универсального и личного через сопоставление мировоззренческих категорий язычества и христианства.

Ключевые слова: фольклор, мифология, элементы мифа, сказки, легенды, притчи, деревья-тотемы, демонологическая образность, поисково-исследовательская работа.

Natalia Logvinenko. Combination of two worlds, real and ideal, in works of Valery Shevchuka (after the stories of cycle «Voice of Grass» from to the novel «House on a mountain»)

In the article the competentnisnyy going is presented near the study of stories of Valery Shevchuka, the problem of cooperation is analysed universal and personal through comparison of world view categories of yachnictva and christianity

Key words: folk-lore, mythology, elements of myth, fairy-tale, legends, parables, trees-totems, demonologichna vividness, searching-experimental work.

Дослідники творчості Валерія Шевчука констатують, що для письменника дуже важливо співвіднести сучасний земний час із часом історичним хоча б для того, щоб зрозуміти, якою складною була людська еволюція, якими драматичними були стосунки людини з природою і скільки здорового було в народних уявленнях про мораль, культуру, мистецтво, про життя в усіх його вимірах. У суспільстві, де мораль і етика нівелюються, спрощуються, прагматизуються, письменник хоче переконати, що народна міфологія несе в собі багатовікові знаки буття людства, знаки, які заслуговують на духовну реабілітацію.

Література

1. Грибан Г. В. Демонологічна образність роману-балади Валерія Шевчука «Дім на горі» / Г. В. Грибан // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2010. – №20. – С. 342–347.

2. Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда / В. Ф. Давидюк. – Львів: Світ, 1992. – 176 с.

3. Євхан Н. Фольклорно-міфологічні моделі у прозі Валерія Шевчука (типологічний аспект) / Наталя Євхан. – Слово і Час. – 2003. – №5. – 96 с.

4. Клим'юк Ю. Про естетичну природу притчі / Юрій Клим'юк // Слово і час. – 1993. – №5. – 96 с. – С. 28–30.

5. Максименко Е. Шевчук Валерій [Електронний ресурс] / Е. Максименко. – Режим доступу: <http://www.star-bridge.org/?section=library&subsection=ukrfan/60Shevchuk>

6. Насминчук Г. И. Нравственно-философские искания современного украинского романа и проблема фольклоризма. – К., 1989. – 316 с.

7. Павлишин М. «Дім на горі» Валерія Шевчука / Марко Павлишин // Українське слово : Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. (у трьох книгах), [упоряд. Василь Яременко (Україна), Євген Федоренко (США)]. – К. : Рось, 1991. – Книга третя. – К. : Рось – Дніпро, 1994. – 688 с. – С. 493–505.

8. Попович Н. Новітні технології у просторі шевченкознавства / Наталія Попович // Українська література в загальноосвітній школі. – 2013. – №10. – 48 с. – С. 11–14.

9. Про Україну : Символіка : Квіти-символи: Бузок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://about-ukraine.com/index.php?text=454>

10. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М., 1987. – 783 с.

11. Солодченко Ирина. Жемчужина доджинсового периода (о творчестве Валерия Шевчука). – Ирина Солодченко // Киевский телеграф. – 2009. – №50. – 27 ноября – 3 декабря.

12. Стахівська Ю. Інтерв'ю з Володимиром Даниленком [Електронний ресурс] / Юлія Стахівська. – Режим доступу : itakcent.com/2012/09/24/volodymyr-danylenko-pysmennyk-upolityci-chasto-povodytsja-jak-korova-na-lodu/

13. Тарнашинська Л. Письменник, який випробовує буденністю / Людмила Тарнашинська // Валерій Шевчук. Роман юрби : хроніка «безперспективної» вулиці (1972–1991). – К. : Пульсари, 2009. – 622 с. – С. 5–20. – (Бібліотека Шевченківського комітету).

14. Шевчук В. Дім на горі. Роман / Валерій Шевчук. – К. : «А–БА–БА–ГА–ЛА–МА–ГА», 2011. – 560 с.

15. Шуляр В., Дрозд Н. Оповідання «Ти не перша, Таню» О. Сизоненка у системі літературної освіти школярів (10 клас) / Василь Шуляр, Наталя Дрозд // Українська література в загальноосвітній школі. – 2013. – №10. – 48 с. – С. 19–23.